

Th. Marius van Leeuwen, Keith D. Stanglin, Marijke Tolsma (eds.), **Arminius, Arminianism, and Europe. Jacobus Arminius (1559/60-1609)** (Brill's Series in Church History 39; Leiden, Boston: Brill, 2009, xxii + 300 pp., ISBN 978 90 04 17887 8).

‘Arminius is een van de rond het dozijn theologen in de kerkgeschiedenis dat blijvend richting heeft gegeven aan de theologische traditie’. Met dit citaat opent de bundel *Arminius, Arminianism, and Europe* die werd gepubliceerd naar aanleiding van de vierhonderdste sterfdag van deze Hollandse theoloog en – naar onlangs is aangetoond – tevens zijn vierhonderdvijftigste geboortedag. De bundel presenteert de stand van zaken in het Arminius-onderzoek en laat zien hoe de geestelijke erfenis van deze scherpzinnige denker in de Nederlanden en ver daarbuiten heeft doorgewerkt. Arminius’ motief om tegen de ‘dubbele predestinatie’ – tot heil of tot verdoemenis – in het geweer te komen was vooral pastoraal. De mens elke keuzevrijheid ontzeggen leidt tot defaitisme of tot losbandigheid, en een geloofsbelijdenis die dat legitimeert zou herzien moeten kunnen worden. De hoogleraar zelf overleed al in 1609, maar zijn geestesverwanten in de Republiek en later ook elders namen de fakkel over.

De conferentie die in oktober 2009 in Leiden, waar Arminius hoogleraar was, werd gehouden is in deze bundel samengevat. De inhoud ervan is overwegend theologisch, kerk- en kunsthistorisch, maar hij bevat ook enkele bijdragen die van meer algemeen belang zijn. De meeste aandacht gaat uit naar de Europese invloed van Arminius, die naast het lutheraanse en calvinistische type een derde protestantse hoofdstroom deed ontspringen, die van het meer vrijzinnige arminianisme, die als enige van de drie openstond voor het rationalisme en de Verlichting omdat hij meer ruimte liet voor de menselijke vrijheid. Behalve in Wittenberg en Genève stond ook in Leiden een wieg van de Reformatie. De vaderlandse geschiedenis rekent het theologisch conflict tussen Arminius en Gomarus en de indiening van de remonstrantie respectievelijk contra-remonstrantie aan het begin van het twaalfjarig bestand tot een van haar kernmomenten. Deze episode, die ook politiek zeer geladen was, heeft heel wat pennen in beweging gebracht, om te beginnen die van Gerard Brandt in zijn grote *Historie der Reformatie*. Politiek en kerkelijk waren de remonstranten na de Synode van Dordrecht dan wel uitgeschakeld, in het culturele en economische leven speelden ze in de zeventiende-eeuwse Republiek blijvend een voorname rol. Op de *Staalmeesters* van Rembrandt zit

naast de voorzitter van dit koopliedencollege aan de ene kant een remonstrant, aan de andere een doopsgezinde, terwijl aan de buitenzijden katholieke heren zijn gezeten.

Over de verhouding tot het katholieke gedachtegoed heeft Eric Cossee al meer dan eens gepubliceerd. Hij maakt duidelijk dat de katholieke leer over de vrije wil in het leven van de hoogleraar een blijvend motief is. In Arminius' geboorteplaats Oudewater werkte

de pastoor, Theodorus Aemilius, onder de zinspreuk *Bona conscientia paradisus*, wat misschien wel als een samenvatting van de remonstrantse levenshouding kan worden opgevat. Arminius had zijn grote bezwaren tegen Rome, maar houdt het wel op een 'samenwerking' van God met de mens, predestinatie met een menselijke inbreng, wat door zijn tegenspelers werd uitgelegd als een opening naar de katholieke leer over de goede werken. In dat verband is het curieus dat de aantrekkingskracht van de Remonstrantse Broederschap op vrijzinnige katholieken tot op de dag van vandaag is blijven voortduren. In de jaren 1960/1970 liep een aantal priesters naar de Remonstranten over en op dit moment zijn enkele spraakmakende leken 'vriend' dan wel lid van de Broederschap geworden, wat vermoedelijk meer te maken heeft met de rekkelijkheid in de Broederschap van vandaag, waarin iedereen zijn eigen geloofsbelijdenis formuleert, dan met de theologische ideeën van Arminius.

Deel I handelt over diens persoon met onder meer een overzicht van het lopend onderzoek (Keith D. Stanglin). William de Boer toont aan dat niet de vrije wil maar Gods rechtvaardigheid het kernmotief is van Arminius' theologie. Aza Goudriaan belicht zijn receptie van Augustinus, die uitmondt in een ambivalente stellingname tegenover de grote kerkvader. Aan de ene kant gebruikt hij Augustinus om zijn eigen gelijk (en het ongelijk van zijn gereformeerde tegenstander) te demonstreren, aan de andere kant distantieert hij zich uitdrukkelijk van hem, bij voorbeeld waar het gaat om de uitleg van Romeinen 7 ('Ik doe niet het goede dat ik wil, maar het kwade dat ik niet wil').

In deel II (*Arminianism and Europe*) komen de invloeden van en op het Sozinianisme aan bod, vooral in zijn methode van bijbelstudie, de 'Herborner' theologen met Johannes Piscator als voorbeeld, en die op het Zwitserse theologiseren in het begin van de achttiende eeuw. Samengevat luidt de conclusie ervan: de historisch-kritische methode in de negentiende eeuw heeft een en ander aan Arminius te danken, net als Dordt aan Piscator, terwijl in Zwitserland zelf de mentaliteit van Arminius meer de aandacht vestigde op de juiste praktijk van het christelijk leven dan op de juiste leer. De verspreiding van arminiaanse gedachten in Engeland en Ierland wordt vooral op rekening gezet van het methodisme, maar speelde ook al een eeuw eerder vooral bij de presbyterianen.

Een derde afdeling gaat over de iconografie en de bibliografie van Arminius. Stanglin en Muller voorzien in de behoefte aan inventarisatie van Arminius' theologische werk, inclusief de brieven, nooit eerder meegetelde disputaties en vertalingen. Veel nieuws, maar, zo zeggen de samenstellers, niet meer dan een eerste stap. Marijke Tolsma beziet 'Arminius in Portrait', uitgaande van het portret van Willem Swanenburg, dat al

eerder door Paul Dirkse als de 'oerafbeelding van Arminius' was aangewezen. Met daarop volgend, natuurlijk en onvermijdelijk, steeds minder gelijkenis naarmate de afstand tot het origineel groter wordt. Die ontwikkeling is af te lezen uit de uiterst precieze catalogus met portretten, allemaal klein maar duidelijk weergegeven, vanaf 1609 tot ongeveer halverwege de negentiende eeuw. Natuurlijk waren de gedrukte afbeeldingen van biografische toelichtingen en stichtelijke spreuken voorzien, al dan niet in het Latijn. Een regel van Gerard Brandt tekent de grote man en zijn mentaliteit het kortst: 'Men dring' meer op het doen, dan op 't spitsvindig weten'.

Al met al is dit een rijke, vooral op specialisten gerichte bundel die eens te meer het veelzijdige geestesleven in de Republiek belicht en bovendien de invloed bewijst die daarvan over heel Europa is uitgegaan.

Ton H.M.van Schaik, Utrecht